

Szabad függő beszéd

(*Style indirect libre, free indirect style, erlebte Rede vagy freie indirekte Rede*)

A **→függő beszédnek az a fajtája, amelyben az elbeszélő egy szereplő szavait, illetve gondolatait mutatja meg elbeszélői kommentár nélkül, a **→nézőpont** megváltozását jelöletlenül hagyva.**

„Fekonykőlt az ágyban, úgy leste a felesége hangját, nincsen-e benne valami félelmes... Hogy nem kritizálja, nem csúfolja, nem ítéli-e meg. De nem. Lina olyan édes volt, olyan bizakodó, annyira boldog, hogy nem hallotta ilyenek nagyon-nagyon régen... Minden tud csalni, de a hang színe, az nem... Az őszinte és leleplez minden érzést. Linából most kicsordult valami anyás büszkeség, úgy szólott órála, mintha a nagy fiáról beszélne, akire büszke, mert kitüntetéssel tette le az érettségit, vagy megnyerte a versenyét, vagy pénzt hozott a házhoz valamiképpen...”¹

A beszéd elbeszélésbeli reprodukciójának egyik módja. Függő, mert „függ” az elbeszélői közvetítéstől, mégis „szabad”, mert jelöletlen. Mindössze annyiban tér el a **→függő beszéd**től, hogy elhagyja az idézőjeleket és a **→verbum dicendik**et, azaz a „Gizi azt mondta ekkor” típusú kommentárokat, amelyek explicitté tették és folyamatosan jelezték az elbeszélő jelenlétét. Ennek az aprónak tűnő formai különbségnek igen komoly következményei vannak.

A szabad függő beszéd (továbbiakban: SzFB) tizenkilencedik századi és huszadik század eleji elterjedését sokan az irodalmi narráció emancipációjának tekintették. Az írói, illetve (terminológiától függetlenül) az elbeszélői autoritás visszaszorulásának és ezzel együtt a regényszereplők önállósodásának lehetőségét látták benne. Olyan narrációs technikát, amely kifinomultabb lélektani analízist tesz lehetővé és általában véve érzékenyebb, rétegzettebb emberábrázoláshoz vezet. A jelölt függő beszéddel szemben a SzFB regényhősök tudatába való bepillantás, az átélés közvetlenségének illúzióját adta az olvasónak. Viktor Žmegač okfejtése szerint a SzFB felértékelődését a modern narrációban „a közléstől való tartózkodás és a pszichogramhoz való közeledés, tehát a pszichikai hitelesség illúziójának megteremtése” motiválta. (Žmegač 1996, 116) Virginia Woolf, William Faulkner, Marcel Proust, Thomas Mann, James Joyce és mások narrációpoétikai újításai Žmegač szerint számos különbségük ellenére abban hasonlítanak, hogy a fabuláris érdekesség és indokoltság helyett (vö. **→metonimikus elbeszélés**) a szubjektív tudattartalmak feltárásával bilincselték le az olvasókat. Ennek a törekvésnek az egyik legfontosabb elbeszélő technikája az SzFB – különösen amikor nem a szereplő beszédét, hanem a gondolatait közvetíti – a **→belső monológ**hoz hasonlóan az intim közelség illúzióját teremti meg, mintha a szereplői szólam átvinné az irányítást az elbeszélői felett. A SzFB meghatározható úgy is mint az első személyű **→belső monológ** harmadik személyű párja.

Ám az, hogy a függő beszéd „szabaddá válik”, (vagyis hogy a **→verbum dicendik** eltűnnek, és az elbeszélői jelenlétnek nincs meg a nyelvtani egyértelműsége), természetesen nem jelenti azt, hogy ezzel együtt az elbeszélő közvetítő-értelmező funkciója is megszűnik. A SzFB megjelenít valamennyit a szereplői szólamból, átvesz tőle jellemző szófordulatokat, ám ott van benne az elbeszélő szólama is, vagyis az két hang, két nézőpont keveréke. Az SzFB olykor azt a benyomást kelti, mintha a szövegnek több elbeszélője lenne.²

¹ MÓRICZ Zsigmond, *Rokonok* (Budapest: Szépirodalmi, 1972), 5.

² ABBOTT H. Porter, *The Cambridge introduction to narrative* (Cambridge, UK ; New York, NY, USA: Cambridge University Press, 2002), 71.

James Joyce *Ulysses*ének 13. fejezete jórészt a pártában maradáستól félő fiatal dublini nő, Gerty MacDowell gondolatait közvetíti SzFB-ben. Ezek az oldalakon halmozódnak az olyan stíuselemek, amelyek egyébként nem jellemzőek az *Ulysses* elbeszélőjére. Az elbeszélő romantikus lányregények és divatlapok, pletykarovatok, életvezetési tanácsadó cikkek, kalendáriumai bölcsességek stílusfordulatait veszi át, azaz saját nyelvhasználatát jelentősen módosítva azokból a forrásokból merít, amelyekből Gerty választékossága is ered. Az elbeszélő – ideiglenesen – alkalmazkodik azokhoz a nyelvi és társadalmi tabukhoz is, amelyeket szereplője még gondolatban is kerül, vagy legfeljebb óvatosan érint. A lakás mellékhelyiségét például eufemisztikusan írja le: „abban a bizonyos helyiségben, amelyet sose felejtett el kéthetenként klórmésszel megtisztítani”³ – mondja itt az az elbeszélő, aki főhősét Leopold Bloomot provokatív módon rögtön az első jeleneteinek egyikében reggeli székelése közben mutatta be. Ebben az esetben a SzFB-re jellemző szólamkeveredés tehát úgy jön létre, hogy az elbeszélő demonstratív módon alkalmazkodik azokhoz a nyelvi és gondolkodásbeli struktúrákhoz és korlátokhoz, amelyek harmadik személyben bemutatott szereplőjének sajátjai, másrészt világosan kirajzolódik az imitáció ironikus, parodisztikus karaktere is, amely a Gerty világára „rálátó” másik nézőpontot jelez.

Látható tehát, hogy a SzFB modern narrációban elért sikerét polifonikus lehetőségeinek is köszönhetette. A „jelölt” függő beszédben, ahol elvileg tagoltabban, élesebben el van választva az elbeszélői és a szereplői szólam az alá- és fölérendelt tagmondatokban, ki kellene tenni, hogy „ahogy Gerty szokta mondani, abban a bizonyos helyiségben, amit ...” stb. vagy esetleg azt, hogy „Gerty – aki még gondolatban is kerülte a közönséges dolgok megnevezését – úgy idézte fel, hogy abban a bizonyos helyiségben ...” stb. ám a túl sok elbeszélői magyarázat nem tesz jót az iróniának.

Móricz Zsigmond az élőbeszéd eleveenségének visszaadására törekedett, ezért volt számára alkalmasabb a SzFB és a monológ a „jelölt” függő beszédnél. A függő beszéd áttételessége csökkenti az elhangzó beszéd közvetlenségét, spontaneitását. A hogy-os többszörös alárendelő mondatok nehézkesek és monotonná teszik a stílust. (Herczeg 1982, 153) Az *Úri muri* példát szolgáltat a szereplői és elbeszélői szólam keveredésére is. Ahogy az *Ulysses*-ből vett példánál az elbeszélői iróniának köszönhetően volt elkülöníthető a két szólam a SzFB-en belül, az alábbi példában az ideológiai különbség lesz a segítségünkre.

„Zoltán maga elé meredt. Oly óriási felelősséget érzett magán, s annyira egyedül volt e pillanatban... Harcolni? Mért?... Kiért?... Harcolni azért, hogy az asszonynak megmutassa, hogy mégis valami volt, amit csinált? ... Kietlen volt az egész élet s irtózat, hogy mi fenyeget.

Ahogy körülnézett az arcokon, a bortól, vidámságtól kiderült férfiarcon, a dalos szájakon, s dobogó öklökön, hirtelen úgy érezte magát, mint a viruló lápon a vadmadár, mely már tudja, hogy le fogják csapolni a mocsarat, s kiszáradnak a sásak és a nádak és füzek és a hinár, s a helyén szántás lesz és idegen világ...

Szép lesz, jó lesz, de nem neki

... Ők hová lesznek? ... Hová lettek a Berettyó mocsaraiból a milliónyi békák s halak és a csík és a vidra és a felszálló vadludak serege, a vadkacsák és a gémekek... Elpusztultak? ... vagy elszállottak másfelé vizet s hazát keresni? ... *De hová meneküljön a magyar úr, ha itt lesz a vízszabályozás, és lecsapolják a közjogi fertőt...*

Megdörzsölte a homlokát, s lerázta magáról a gondolatokat, mint ázott eb a vizet.”⁴ [Móricz, *Úri muri*,...]]

A kiemelt mondatot gondolhatja Szakhmáry is, hiszen következik addigi borús gondolataiból is, de azonosítható az elbeszélő áttételes társadalomkritikai szólamaként is, és közvetlen elbeszélői

³ JOYCE James, *Ulysses*, ford. SZENTKUTHY Miklós, GULA Marianna, KAPPANYOS András, KISS Gábor Zoltán és SZOLLÁTH Dávid (Budapest: Európa, 2012), 341.

⁴ MÓRICZ Zsigmond, *Úri muri* (Budapest, é. n.).

megnyilvánulásként didaktikusabban, „szerzői szónoklatként” hatna, mint így SzFB formájában a szereplői szólam gondolataival elkeverve. (Herczeg 1982, 155) Nemcsak a két szólam keveredik a SzFBben, hanem olykor az sem világos, hogy benső vagy elhangzó diszkurzust közvetít a szöveg. (Genette 2007, 175.)

Felhasznált irodalom

- ABBOTT, H. Porter. *The Cambridge introduction to narrative*. Cambridge, UK ; New York, NY, USA: Cambridge University Press, 2002.
- GENETTE, Gérard. *Discours du récit*. Points Essais. Paris: Seuil, 2007.
- HERCZEG, Gyula. „Móricz Zsigmond mondatszerkezetei”. *Irodalomtörténet*, 1 (1982): 151–165.
- JOYCE, James. *Ulysses*. Fordította SZENTKUTHY Miklós, GULA Marianna, KAPPANYOS András, KISS Gábor Zoltán és SZOLLÁTH Dávid. Budapest: Európa, 2012.
- MÓRICZ, Zsigmond. *Rokonok*. Budapest: Szépirodalmi, 1972.
- . *Úri muri*. Budapest, é. n.
- ŽMEGAČ Viktor. „Történeti regénypoétika. A huszadik századi regény alapvető kettőssége”. In *Az irodalom elméletei 1.*, szerkesztette THOMKA Beáta, fordította RAJSLI Emese, 99–170. Pécs: Jelenkor Kiadó, 1996.